ARCHEOLOGIENOTA
ANTWERPEN – KATTENDIJKDOK-OOSTKAAI
PROJECT "CADIX A5"

DIENST ARCHEOLOGIE STAD ANTWERPEN
ANNE SCHRYVERS
SEPTEMBER 2016

INHOUDSTAFEL

1. BESCHRIJVING VAN HET PROJECT……p.3
   1.1. INLEIDING……p.3
   1.2. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS……p.3
   1.3. SITUERING OP DE TOPOGRAFISCHE KAART……p.4
   1.4. SITUERING OP DE KAART MET KADASTRALE GEGEVENS……p.5
   1.5. ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS……p.6
   1.6. LOKALISATIE EN BESCHRIJVING VAN DE RELEVANTE INGREPEN……p.6
   1.7. DOELSTELLINGEN BUREAUSTUDIE……p.8
   1.8. WERKWIJZE EN STRATEGIE……p.8

2. ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK / ASSESSEMENT……p.9
   2.1. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN DE LANDSCHAPPELIJKE LIGGING VAN HET ONDERZOCHTE GEBIED……p.9
   2.2. TEKSTUELE HISTORISCHE BESCHRIJVING VAN HET ONDERZOCHTE GEBIED EN ZIJN OMGEVING……p.17
   2.3. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET ONDERZOCHTE GEBIED IN ZIJN ARCHEOLOGISCH KADER……p.21
   2.4. SYNTHESE BUREAUONDERZOEK……p.23
   2.5. POTENTIEEL OP KENNISVERMEERDERING……p.24
   2.6. AFWEGING VOORONDERZOEK MET INGREEP IN DE BODEM……p.24
   2.7. SAMENVATTING VOOR EEN GESPECIALISEERD PUBLIEK……p.24
   2.8. SAMENVATTING VOOR EEN NIET GESPECIALISEERD PUBLIEK……p.24

3. BRONNEN……p.26

4. LIJST VAN FIGUREN……p.27

1. BESCHRIJVING VAN HET PROJECT

1.1. INLEIDING

Deze archeologienota werd opgesteld in het kader van de aanvraag tot stedenbouwkundige vergunning voor de realisatie van CADIX A5, een stadsproject bestaande uit de realisatie van woongelegenheden, handelsruimten, kantoren, fietsenstallingen en een ondergrondse parking met 2 verdiepingen aan de Kattendijkdok-Oost.

Volgens het Onroerend Erfgoed decreet van 12 juli 2013, artikel 5.4.1, moet een bekrachtigde archeologienota toegevoegd worden bij de aanvraag van een stedenbouwkundige vergunning met ingreep in de bodem wanneer: '*de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 1000 m² of meer beslaat en de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 3000 m² of meer bedraagt en waarbij de percelen volledig gelegen zijn buiten archeologische zones, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones'*.

Het projectgebied is niet gelegen in een archeologische site of zone. De totale oppervlakte van de percelen waarop de vergunning betrekking heeft, bedraagt meer dan 3000m² en de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem bedraagt meer dan 1000m² (meer bepaald van 5.126m ² voor het geplande parkeergebouw en de aanleg omliggende wegenis-oprit). Voor de aanvraag tot stedenbouwkundige vergunning voor de realisatie van CADIX A5 aan de Kattendijkdok-Oost dient bijgevolg een archeologienota opgemaakt te worden.

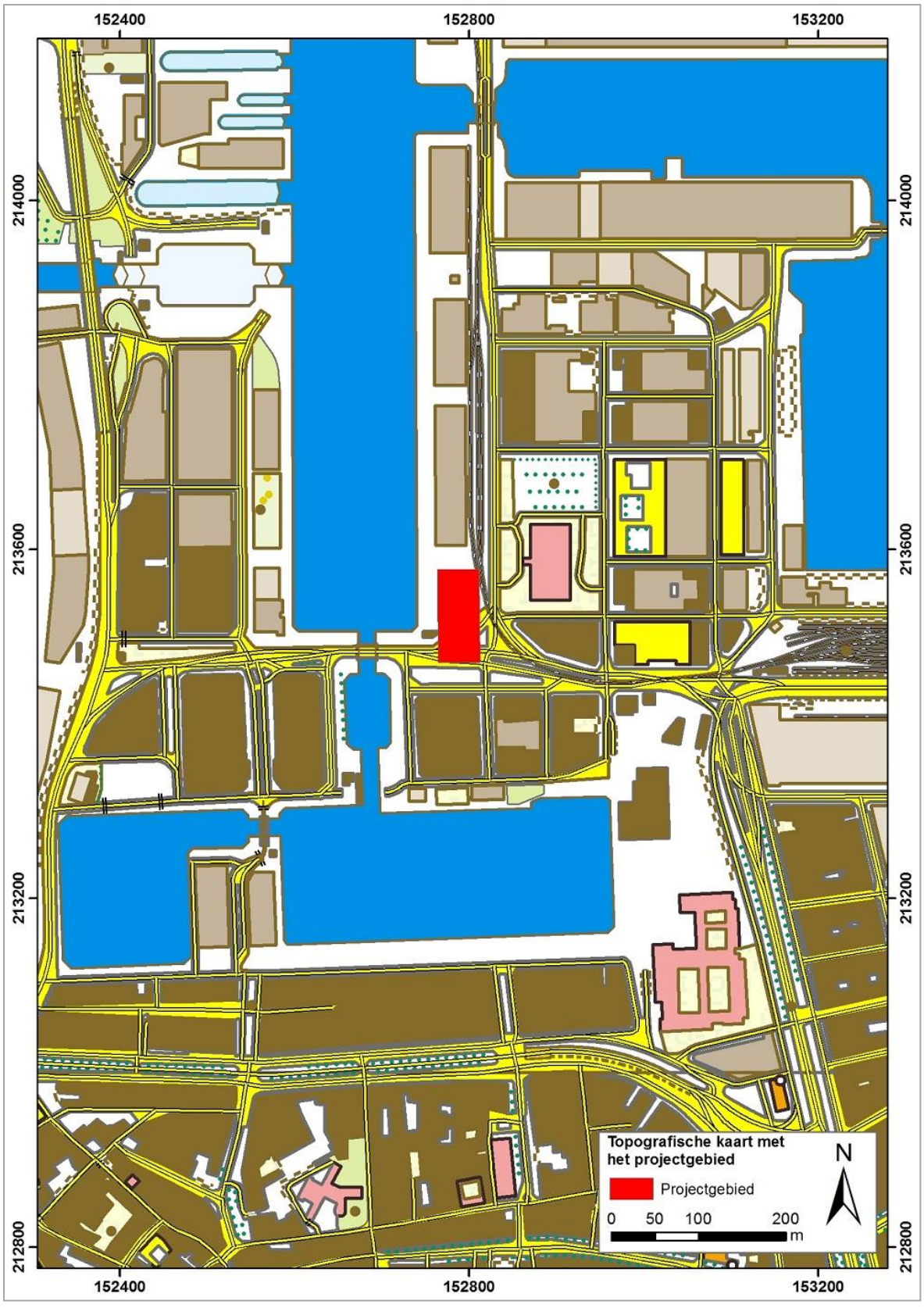
In deze archeologienota werden vooreerst alle archeologische en cultuurhistorische waarden in kaart gebracht die zich (mogelijk) binnen het projectgebied bevinden. Hiervoor werd een bureauonderzoek uitgevoerd. Er werd tevens nagegaan wat de geplande ingrepen in de bodem zijn en de impact hiervan op de archeologische waarden. Op basis hiervan werd een programma van maatregelen opgesteld.

1.2. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Projectcode	2016I51
Erkende archeoloog	Anne Schryvers, OE/ERK/Archeoloog/2015/00082
Locatiegegevens	Antwerpen, Antwerpen, Kattendijkdok-Oostkaai Lot A5
Bounding Box	punt 1 (NW) x:152.736,738 y:213.577,561
	punt 2 (ZO) x:152.812,604 y:213.470,755
Kadastrale gegevens	publiek domein
Datum onderzoek	24 augustus - 8 september 2016
Relevante termen	post-middeleeuwen, omwalling, stadsversterking, stadsgenese, kaaimuren

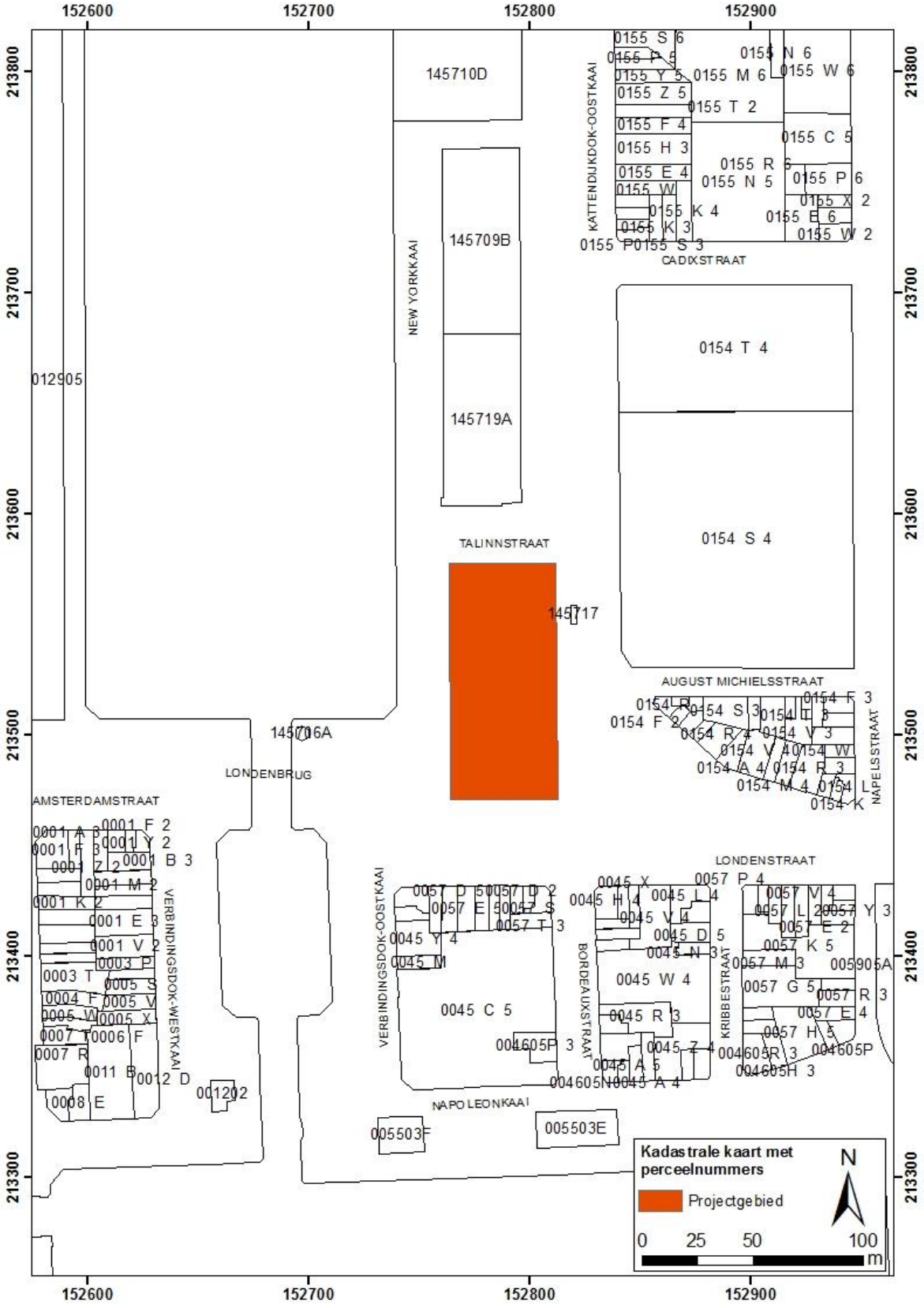
Er zijn geen verstoorde zones

1.3. SITUERING OP DE TOPOGRAFISCHE KAART

Figuur 1: Topografische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: GIS stad Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

1.4. SITUERING OP DE KAART MET KADASTRALE GEGEVENS

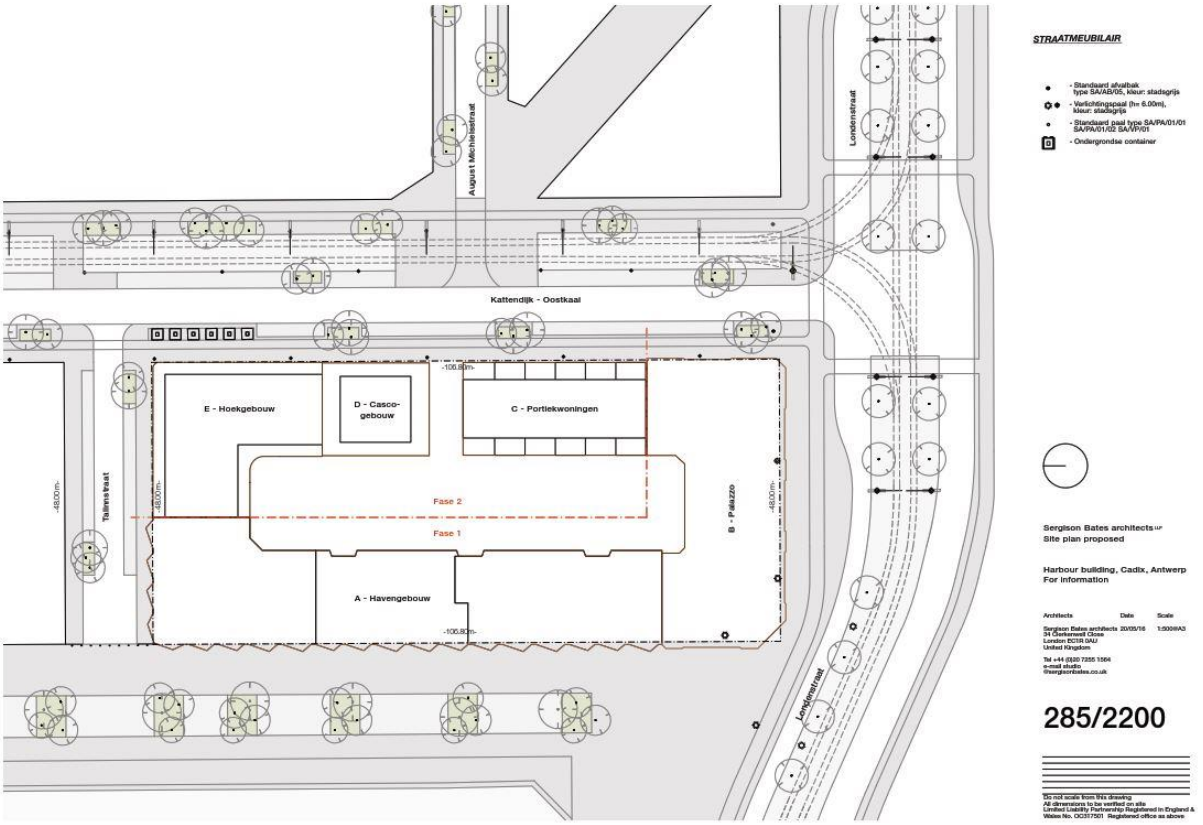
Figuur 2: Kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: GIS stad Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

1.5. ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

Niet van toepassing. Er werd nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd in het projectgebied.

1.6. LOKALISATIE EN BESCHRIJVING VAN DE RELEVANTE INGREPEN

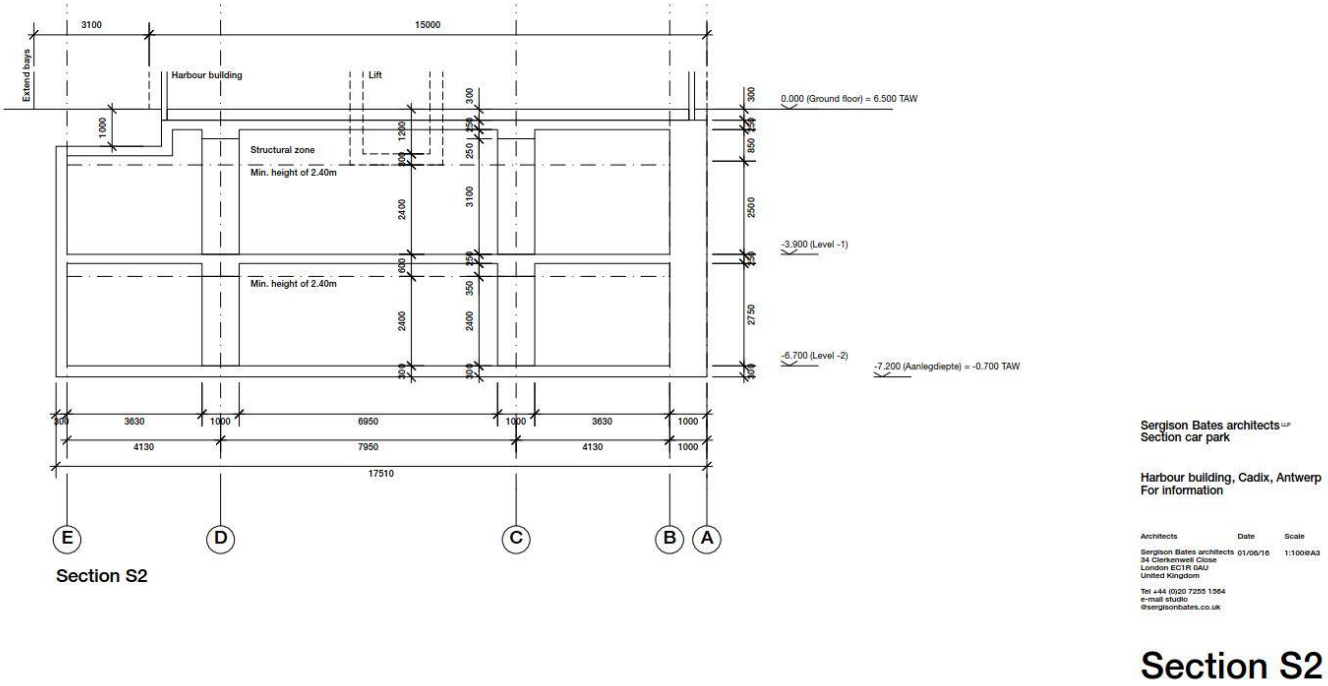
De initiatiefnemer voorziet in de ontwikkeling van het perceel Kattendijkdok-Oostkaai Lot A5 tot een totaalproject met als projectnaam CADIX A5. Het lot heeft een grondoppervlakte van 5.126m². Het project omvat vijf projectdelen met een totale oppervlakte van circa 22.500m² BVO: Havengebouw, Hoekgebouw Palazzo, Portiekgebouw, Casco Toren en Hoekgebouw. De projectdelen omvatten woongelegenheden in diverse categorieën op de verdiepingen. De begane grond bestaat uit handelsruimten, kantoren en fietsenstallingen. Alle projectdelen worden opgericht rond een centrale binnenhof en het totaalproject wordt voorzien van een ondergrondse parkeergarage in twee lagen. Zie figuur 3.

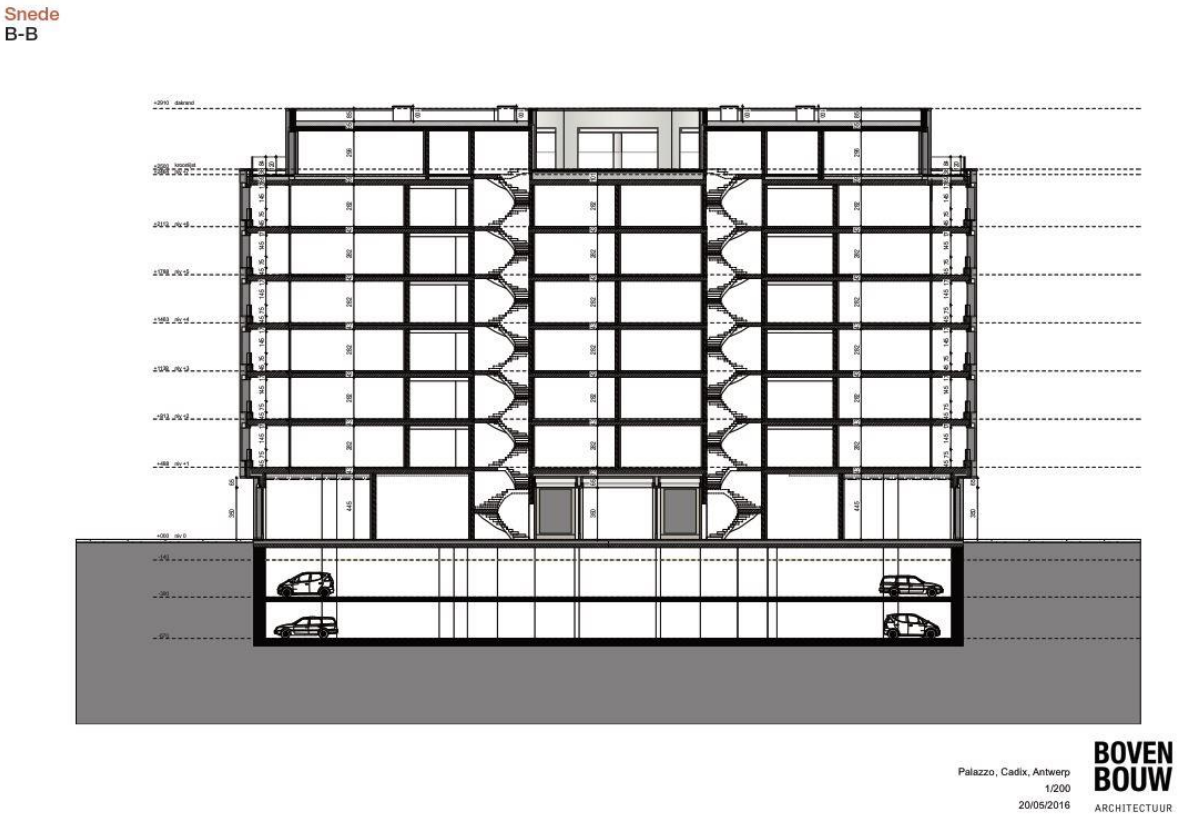
Figuur 3: Inplantingsplan van project CADIX A5 (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen, 26/05/16)

In een eerste fase wordt de ondergrondse parkeergarage, de binnenhof en de projectdelen Havengebouw en Hoekgebouw Palazzo gerealiseerd. In een tweede fase volgen Portiekgebouw, Casco Toren en Hoekgebouw Palazzo.

Voor de realisatie van deze parkeergarage dient het volledige terrein te worden ontgraven, inclusief de binnenhof. De aanlegdiepte van de funderingsplaat ligt op 7 meter onder het maaiveld of op 7,20 m TAW. Zie figuren 4 en 5.

Figuur 4: Snede parking project CADIX A5 (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen, 26/05/16)

Figuur 5: Snede met beeld van ondergrondse parkeergarage (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen, 26/05/16)

1.7. DOELSTELLINGEN BUREAUSTUDIE

Vraagstelling: het bureauonderzoek heeft tot doel om op basis van bestaande bronnen de archeologische en cultuurhistorische waarden van het projectgebied in kaart te brengen. Eveneens wordt getracht de karakteristieken en de bewaringstoestand ervan in te schatten en te bepalen op welke wijze er met het terrein dient te worden omgegaan bij de geplande bodemingrepen.

Volgende **onderzoeksvragen** worden behandeld:

- Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?
- Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?
- Kan de bewaringstoestand van de ondergrondse resten worden ingeschat?
- Wat is de impact van de geplande werken op de ondergrond?

Vervolgens wordt nagegaan of het bureauonderzoek voldoende informatie gegenereerd heeft om een programma van maatregelen op te stellen. In dit programma wordt de wijze bepaald waarop met (eventuele) archeologische waarden moet worden omgegaan bij de geplande bodemingrepen.

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden opgenomen, het gehele perceel wordt onderzocht.

1.8. WERKWIJZE EN STRATEGIE

Voor het bureauonderzoek zijn de aardkundige gegevens online opgezocht via www.geopunt.be

Met betrekking tot de historische kennis van het projectgebied is gebruik gemaakt van bestaande en beschikbare publicaties, alsook van de expertise van de dienst archeologie van de stad Antwerpen.

Het historische kaartmateriaal is gegeorefereerd door medewerkers van de dienst archeologie van de stad Antwerpen waarbij duidelijk in beeld komt waar resten van de Spaanse omwalling verwacht kunnen worden. Deze kaart wordt regelmatig bijgewerkt op basis van opgegraven resten waardoor de lokalisatie steeds correcter wordt.

Een overzicht van de locaties waar de Spaanse omwalling aan het licht kwam, is opgemaakt op basis van de databank en de kennis van de stedelijke dienst archeologie Antwerpen en op basis van de CAI. Bijkomend archiefonderzoek werd niet uitgevoerd omdat de reeds beschikbare kennis en informatie dit overbodig maakt.

Het wetenschappelijk advies is gebaseerd op een combinatie van gegevens uit de archeologische databank van de stad Antwerpen, de expertise van de stedelijke dienst archeologie, de CAI, de beschikbare cartografische bronnen en de aardkundige gegevens.

2. ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK/ASSESSEMENT

2.1. Tekstuele beschrijving van de landschappelijke ligging van het onderzochte gebied

Het projectgebied is een rechthoekig perceel dat zich ten oosten van het Kattendijkdok bevindt. Zie figuur 6 en 16. Dit dok is al in de tweede helft van de 19de eeuw aangelegd. Sindsdien zijn de kaaien verstedelijkt gebied. Een deel van het plangebied behoorde tot 2012 nog tot de Londenstraat. Bij de heraanleg van deze straat is er een deel bij Lot A5 toegevoegd.

Het onderzoeksgebied valt in een zone die volgens de WRB wordt geklasseerd als OB – bebouwde zone. Het betreft een zogeheten 'technosol', een bodem die gevormd is door zware technische ingrepen, in dit geval verstedelijking en bebouwing. Zie figuur 11

- Op de tertiaire kaart is te zien dat het plangebied is gelegen in de Formatie van Lillo gekarakteriseerd als groen tot grijsbruin fijn zand, weinig glauconiethoudend met schelpen aan de basis. Zie figuur 7.

- Op de quartaire kaart is het plangebied gekarteerd als type 1c, wat staat voor holocene en/of tardiglaciale getijdenafzettingen (c) bovenop de pleistocene sequentie. Zie figuur 8.

  Deze afzettingen zijn typisch voor de lagere delen van de Scheldevallei waar van nature een slikken en schorren-landschap voorkwam dat later ingepolderd werd. Deze natte poldergronden waren tot aan de bouw van de Spaanse omwalling in gebruik als weiland. Deze gronden waren te drassig om aan akkerbouw te doen. Zie paragraaf 2.2.

- Geomorfologie: niet van toepassing

- Bodemerosiekaart: zeer weinig erosiegevoelig – laagste categorie, risico op erosie zo goed als onbestaand. Zie figuur 9.

- Bodemgebruikskaart: het plangebied is verstedelijkt. Het is de oostelijke kaai van het Kattendijkdok dat al in de 19de eeuw uitgegraven werd. Momenteel is het plangebied in gebruik als parkeerplaats. Zie figuur 10.

Mechanische sonderingen

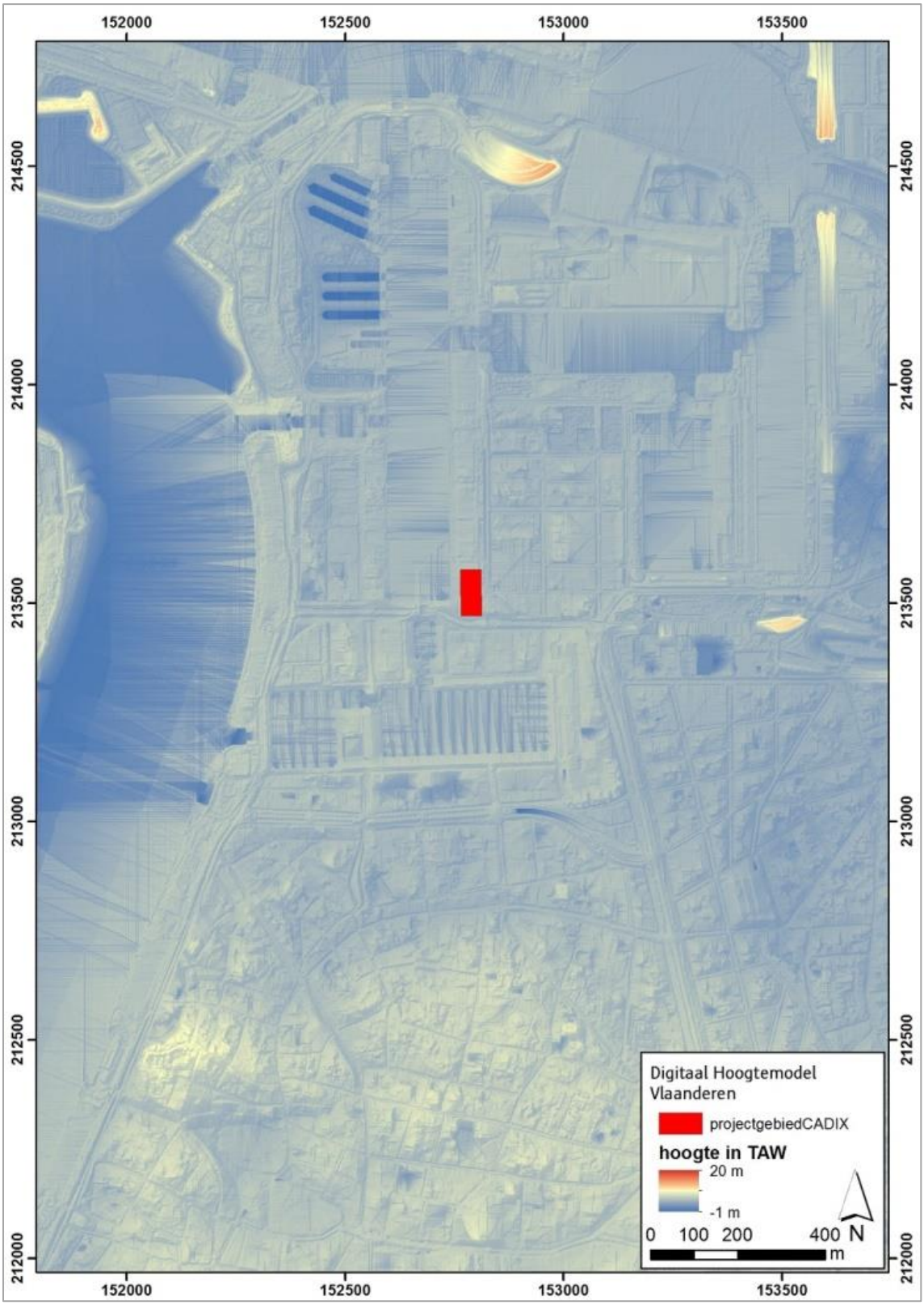
Op 1 maart 2004 werd in opdracht van Project² door SGS Geologica 26 mechanische sonderingen met een capaciteit van 200kN en 10 elektrische sonderingen met een capaciteit van 200kN uitgevoerd op Kattendijkdok-Westkaai ten behoeve voor de funderingsstudie van de nieuwbouwappartementen[1]. Op basis van de resultaten konden de volgende lithologische en geologische interpretatie van de grondopbouw worden weergegeven[2]:

[1] SGS – Rapport D32261 Betreffende een grondmechanisch onderzoek te Antwerpen, Kattendijkdok (Westkaai), maart-april 2004
[2] SGS – Rapport D32261 Betreffende een grondmechanisch onderzoek te Antwerpen, Kattendijkdok (Westkaai), maart-april 2004, p. 5-8

Laag 1 – met een diepte variërend van -7,50 tot -12 meter
Algemeen zwak gestructureerde grondlaag met bovenaan een puinlaagwaardoor op de meeste plaatsen is voorgeboord. Deze grondlaag kan uit een vrij dikke laag aanvulling (zand, zandige klei met plaatselijk organisch materiaal) en/of quartaire, mogelijk veenhoudende polderklei bestaan. Onderaan komt plaatselijk zand voor.
De zwakke structuur wijst algemeen op de aanwezigheid van polderklei, sedimenten die tot stand gekomen zijn door overstromingen van de Schelde.

Laag 2 - met een diepte variërend van -7,50 tot -12 meter tot -12,5 tot -27 meter
Tertiair dichtgepakt, kei- en glauconiethoudend zand met een matig gepakte aanvangszone en bovenaan plaatselijk een weerstandbiedende zone.
Deze grondlaag behoort tot de geologische formatie van Kattendijk en de formatie van Berchem.

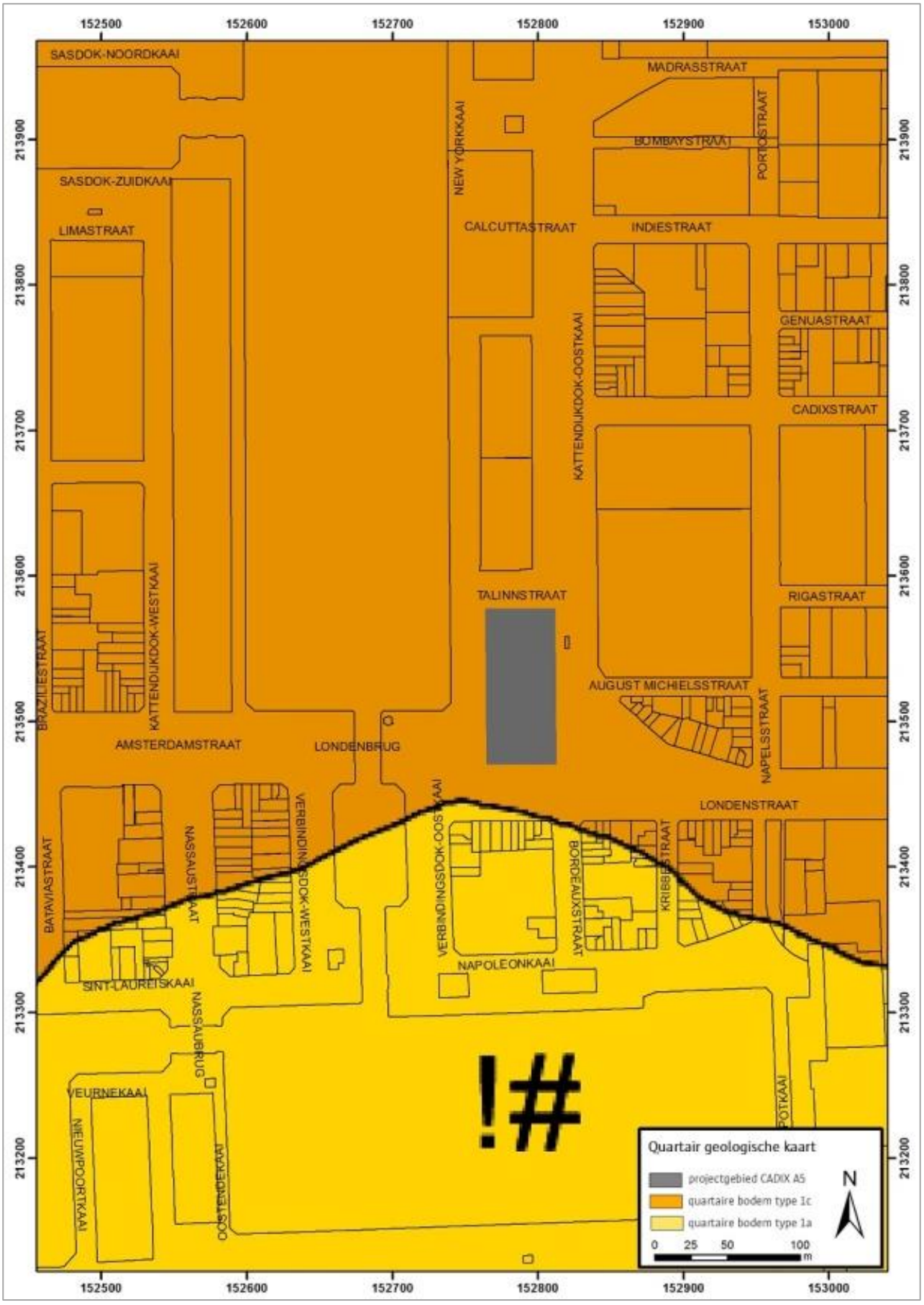
Laag 3 – met een diepte variërend van -12,5 tot -27 meter tot -28,30 meter
Tertiaire vaste voorgeconsolideerde klei tot zandige klei. Deze grondlaag behoort tot de geologische formatie van Boom.

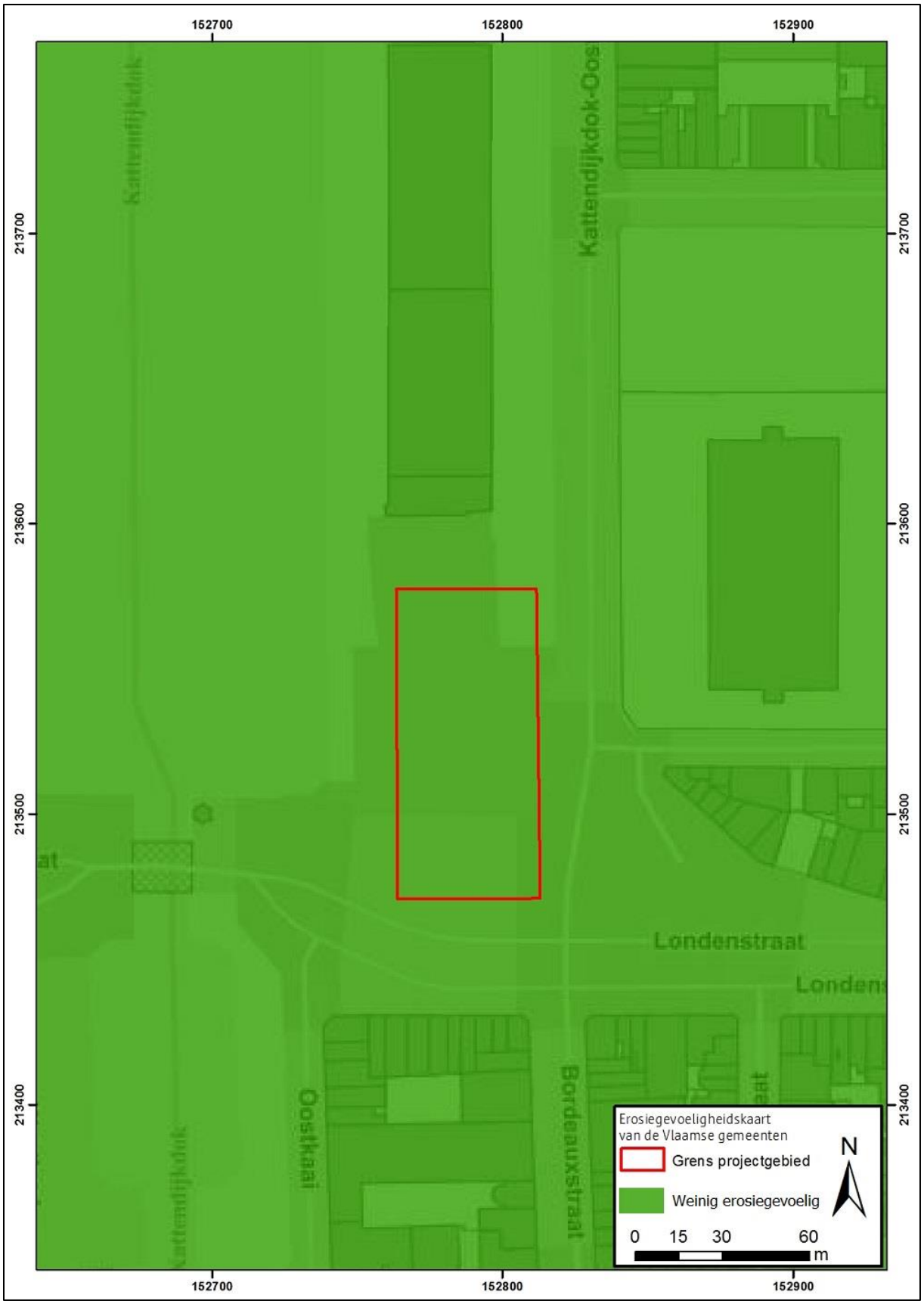
Figuur 6: Het digitale terreinmodel II met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 25-08-2016)

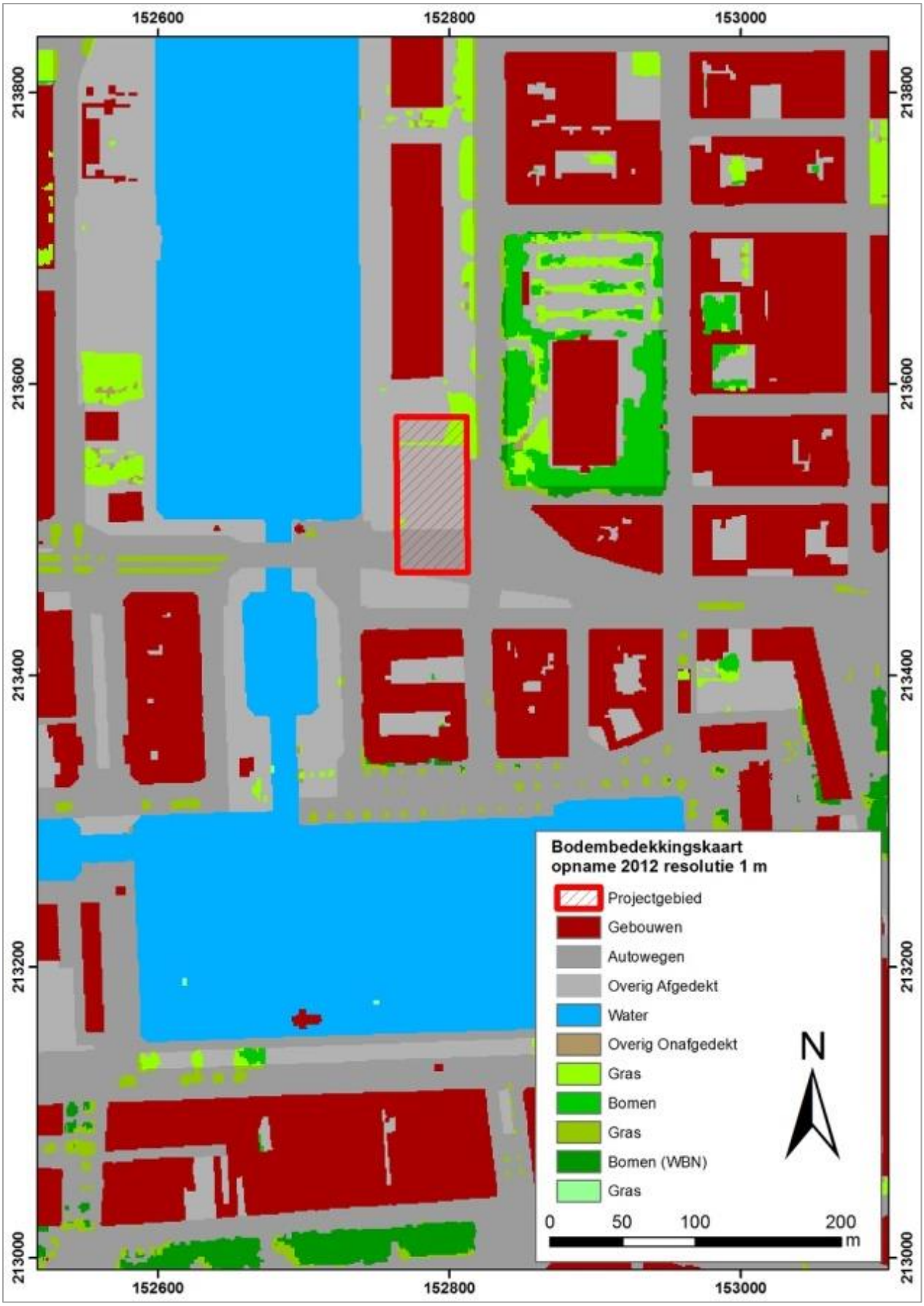
Figuur 7: Tertiair geologische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

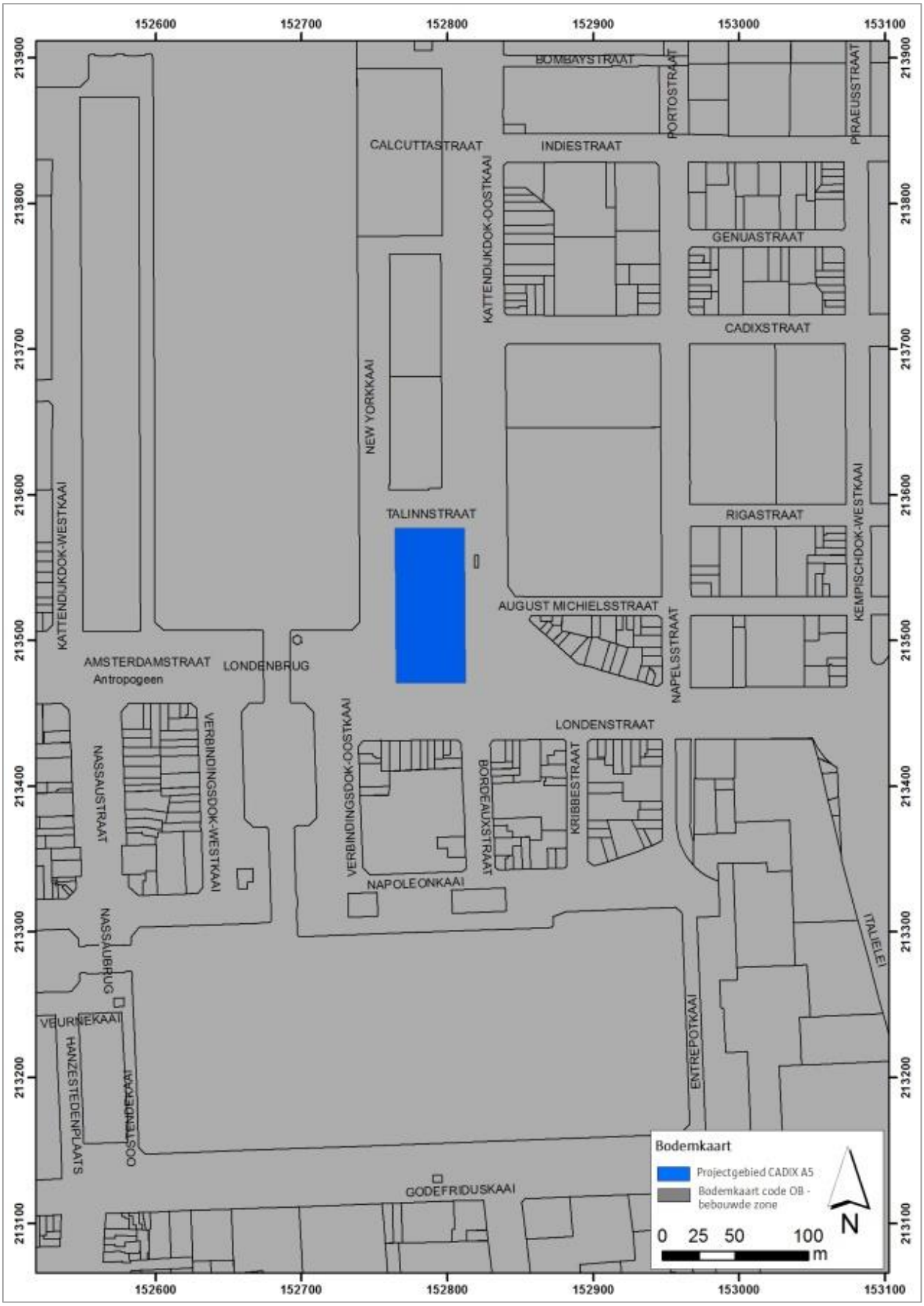
Figuur 8: Quartaire geologische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 9: Bodemerosiekaart met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 30-09-2016)

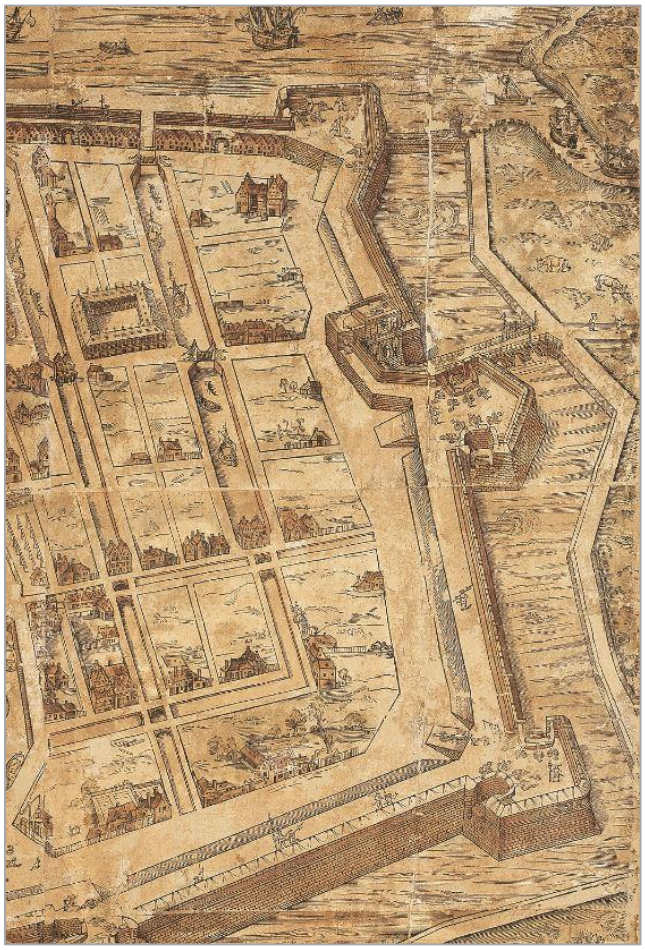
Figuur 10: Bodembedekkingskaart uit 2012 met resolutie 1 m en met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 11: Bodemkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

2.2. Tekstuele historische beschrijving van het onderzochte gebied en zijn omgeving[3]

Het projectgebied is gelegen in de wijk 'Het Eilandje' in het noorden van Antwerpen, ten oosten van het Kattendijkdok en ten noorden van de voormalige 16de-eeuwse Spaanse omwalling.
De verwezenlijking van de Spaanse omwalling in Antwerpen door de Italiaanse architect Donato De Boni is in het 16de-eeuwse Europa een unieke realisatie en toepassing van het gebastioneerde systeem. De Antwerpse omwalling telde negen bastions (Kattenberg, Slijkpoort, Pesthuis, Rode Poort, Kipdorp, Huidevetterstoren, Sint-Joris, Begijnenhol en Kronenburgtoren) en één half-bastion (Rode Poort). Verder waren er vijf monumentale poorten die toegang gaven tot de stad (Kronenburgpoort, Sint-Jorispoort, Kipdorppoort, Rode Poort en Slijkpoort) en acht fronten, sterk variërend in lengte. De escarpmuur was 10 meter hoog met een borstwering van 1,30-2 meter en langs landszijde opgetrokken met witte hardsteen uit Glabbeek.

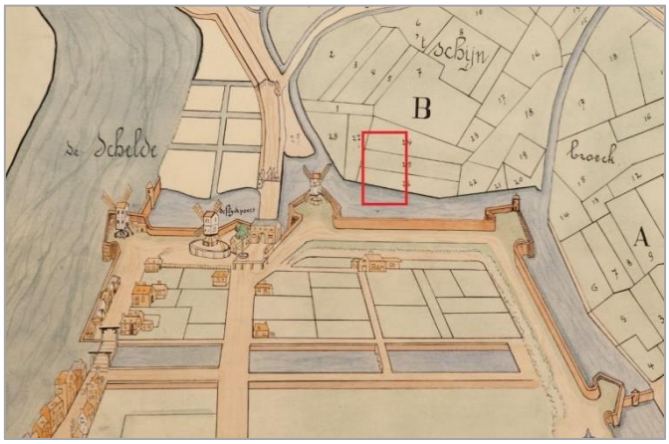

Figuur 12: Uitsnede uit de kaart van Virgilius Bononiensis uit 1565 - te zien is het noordelijke deel van de Spaanse omwalling met de Slijkpoort. (bron:Plantin Moretus/Prentenkabinet, aanmaak 25-08-2016)

In 1542 wordt gestart met de bouw van deze zogeheten Spaanse omwalling, dit gebeurt in verschillende bouwfasen en onder verschillende bouwmeesters. Er is met name een verschil tussen de eerst opgetrokken bastions en de latere: de oudste hebben namelijk een oreillon in de

[3] Piet Lombaerde, De vroege versterkingswerken van Antwerpen en de Spaanse omwalling. Vanaf ca. 1570 tot het einde van de Spaanse Successieoorlog in 1713, in Piet Lombaerde, *Antwerpen Versterkt*, Antwerpen, 2009, p. 15-61.

teruggetrokken flanken terwijl de latere bastions rechte teruggetrokken flanken hebben. Daarbij zijn ze ook kleiner.

Figuur 13: Een weergaven van een plan uit 1604 (op een illustratie uit de 19de eeuw) met aanduiding van het projectgebied. (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

In 1567 werd in het zuiden van de stad gestart met de bouw van de citadel in opdracht van de hertog van Alva. De citadel kon 2000 soldaten herbergen die de stad onder bedwang moesten houden. Omdat de citadel buiten de bestaande omwalling gelegen was, werd ze ermee verbonden door middel van een joincte of aarden verbindingsmuur.
Van 1577 tot 1585 ondergaat de Spaanse omwalling opnieuw enkele transformaties en vernieuwingen zoals de voltooiing van de joincte, de bouw van het fort Vlaams Hoofd, het voorzien van beplanting op de wallen het optrekken van een ravelijn voor de Begijnpoort. Dit is het eerste voorwerk dat wordt aangelegd, bedoeld om de omwalling en de stad te beschermen.

Tussen 1603-1625 worden onder het gezag van burgemeester Nicolaas Rockox enkele belangrijke versterkingen toegevoegd zoals het fort Isabella op Linkeroever, het Sint-Michielsbastion en twee ravelijnen in de citadelgracht voor de zuidelijke fronten.

In 1701 geeft de nieuwe landvoogd, markies van Bedmar, aan ingenieur George Prosper Verboom de opdracht om de versterkingen van Antwerpen te verbeteren. Verboom pleit voor palissades op de wallen en het bouwen van aarden voorwerken. Zo komen er voorwerken vanaf de Rode Poort tot aan het al bestaande ravelijn voor de Begijnenpoort. Op die manier zijn overal voorwerken, met uitzondering van de noordelijke zijde waar men rekent op inundaties. Deze voorwerken zijn een aaneenschakeling van couvrefacen en ravelijnen, allemaal bestaande uit aarde.

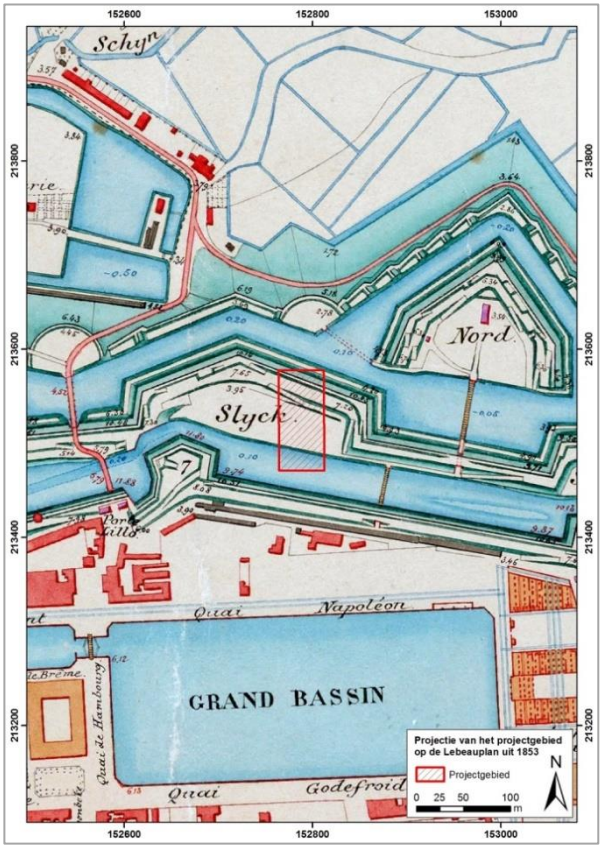
Een jaar later, in 1702, geeft Vauban ten slotte nog de opdracht tot enkele belangrijke toevoegingen, namelijk vier nieuwe kroonwerken: voor de Slijkpoort, het Pesthuis, de noordelijke flank van de joincte en voor het bastion Paciotto (behorend tot citadel). Deze kroonwerken zijn voorwerken met langs de voorzijde twee gebastioneerde fronten, eveneens volledig uit aarde opgetrokken.

Wanneer we het projectgebied projecteren op enkele historische kaarten, is duidelijk dat deze zich lange tijd in moerassig, nat gebied bevond (zie figuur 13 en 18), de zone waar men rekende op de kracht van inundaties om bescherming te bieden. Op historische kaarten is ook te zien dat deze terreinen niet in aanmerking kwamen voor akkerbouw maar als natte weilanden werden gebruikt. (figuur 18).

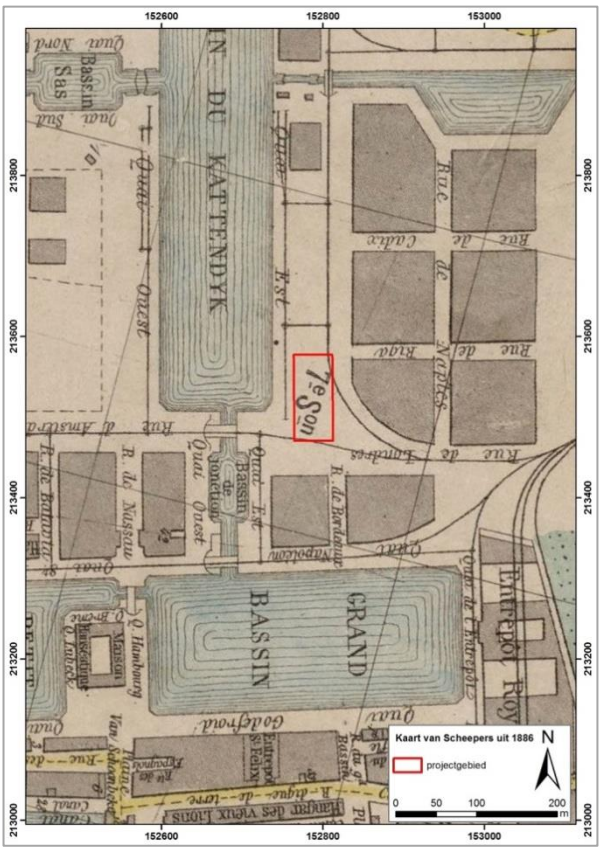
Pas wanneer Vauban besluit de Spaanse omwalling uit te breiden, en er een voorwerk wordt aangelegd voor de Slijkpoort, maakt ook de zone van het projectgebied deel uit van de Spaanse omwalling (zie figuur 14).

Het Kattendijkdok zelf is gegraven tussen 1858 en 1859. Amper enkele decennia na hun aanleg binnen de stadsmuren waren de Napoleontische dokken immers al te klein gebleken en ontstond de nood een nieuw dok toe te voegen met een aparte verbinding aan de Schelde. Het Kattendijkdok was eerst korter dan vandaag en voorzien van één droogdok. Nadien is het dok verscheidene keren vergroot en werd het voorzien van meerdere droogdokken en pomphuizen[4].
Zie figuren 14 en 15.

Het projectgebied bevindt zich duidelijk op een locatie met **een lage densiteit aan historische bebouwing**.

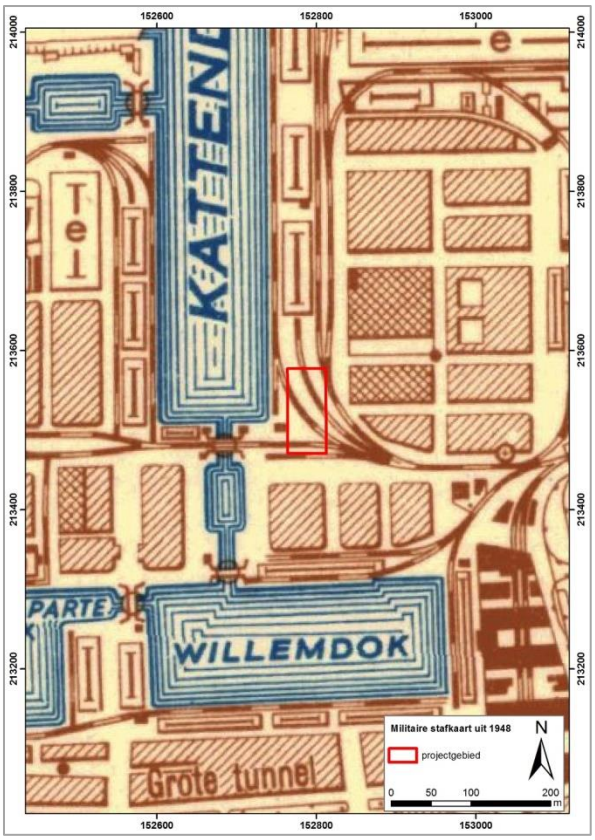

Figuur 14: Uitsnede uit Le Beau Plan van 1853 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

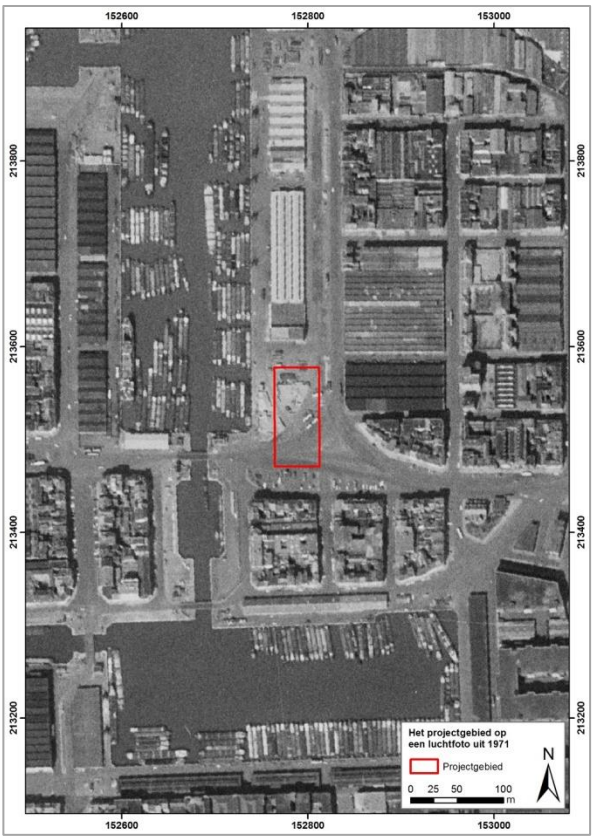

Figuur 15: Uitsnede uit kaart van Scheepers van 1886 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

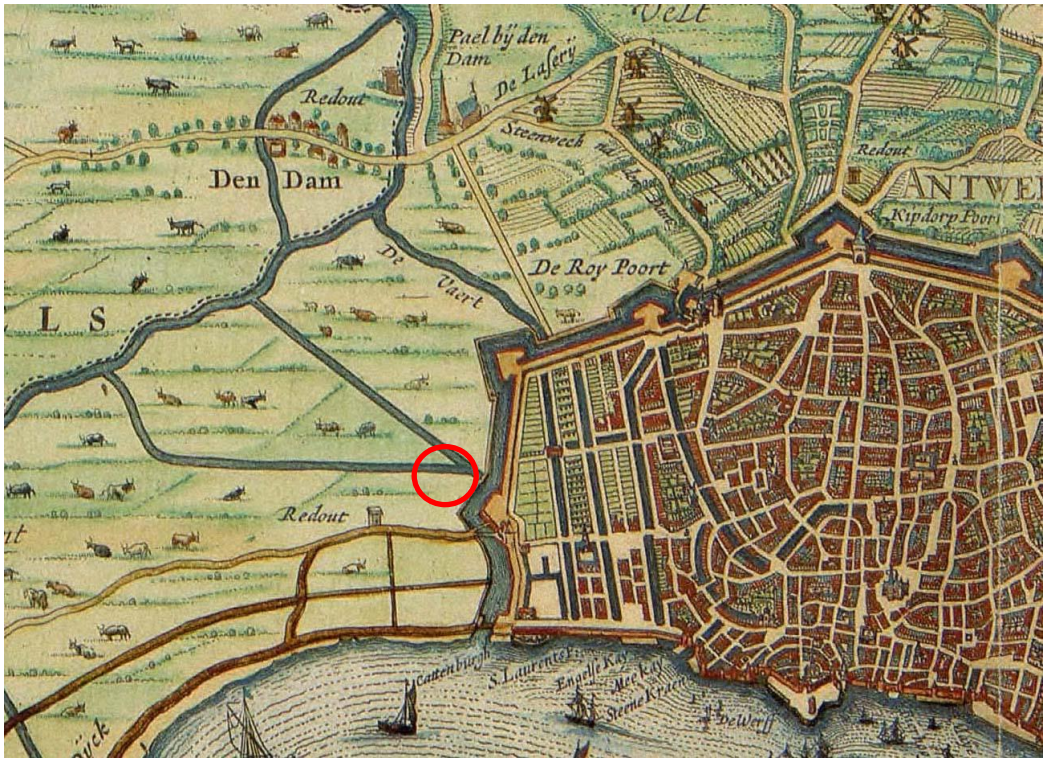
[4] Cécile Rousselot, *Droogdokkeneiland. Historisch onderzoek*, Antwerpen, 2010 (stage-werk bij AG Stadsplanning)

Figuur 16: Uitsnede uit de militaire stafkaart van 1948 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

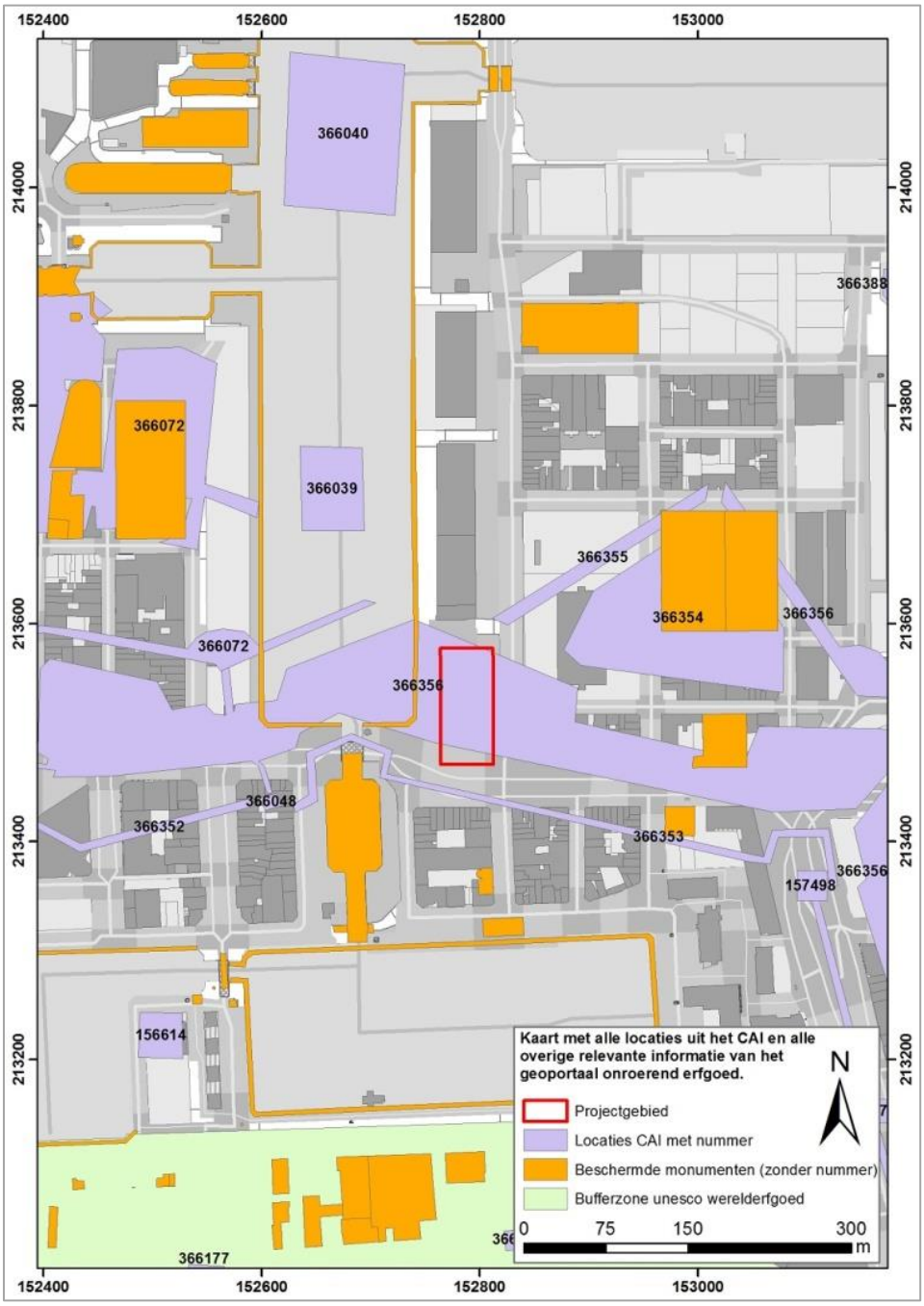
Figuur 17: Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 18 Uitsnede uit de kaart van Claes Janszoon Visscher van 1624 'Marchionatus Sacri Romani Imperii' met aanduiding van de zone van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 30-09-2016)

2.3. Tekstuele beschrijving van het onderzochte gebied in zijn archeologisch kader

Aangezien het projectgebied zich bevindt in de nabijheid van de Spaanse omwalling, met name op het kroonwerk van de Slijkpoort, lijkt het zinvol eerst toe te spitsen op archeologische resten van deze Spaanse omwalling die de laatste jaren tijdens onderzoek aan het licht kwam.

Figuur 19: Locaties van de CAI met aanduiding van het projectgebied en de overige relevante informatie uit het geoportaal (bron: geo.onroerenderfgoed.be, aanmaak 25-08-2016)

Een grootschalig archeologisch onderzoek vond plaats tijdens de heraanleg van de leien fase I tussen 2002 en 2006. Hierbij kwamen onder andere resten van de Keizerspoort, het bastion Keizerspoort, het bastion Toledo, het bastion Paciotto, de joincte en de toegang tot de

Begijnenpoort aan het licht. De funderingen van de Keizerspoort en de zuidelijke face van het Keizersbastion zijn zelfs bewaard gebleven in de ondergrondse parkeergarage Nationale Bank.
Voordien waren ook al verschillende stukken van de Spaanse omwalling gezien, telkens bij infrastructuurwerken op of vlakbij de leien. Zo zag men al resten van de Kipdorppoort en de flank van het bijbehorende bastion bij de bouw van de Theaterbuilding en opnieuw tijdens de tunnelwerken ter hoogte van de Rooseveltplaats, en werd een stuk van de stadsmuur gezien tijdens de pre-metrowerken op de Teniersplaats en de werken op het Blauwtorenplein. Ook tijdens kleinere, particuliere, bouwprojecten kwamen al geregeld stukken van de stadsmuur aan het licht[5].

De afgelopen jaren is door de dienst archeologie van de stad Antwerpen op verschillende locaties onderzoek uitgevoerd naar de Spaanse omwalling: tijdens het verwijderen van de ijzerenbrug op de leien/Rooseveltplaats (Kipdorpbrug en -bastion), tijdens het AMCA project op de Noorderplaats (courtine), bij de heraanleg van de Londenstraat (stadsmuur en bastion Slijkpoort) en tijdens vooronderzoek op de Scheldekaaien (Sint-Michielsbastion).
Sinds maart 2016 is ook het archeologisch onderzoek tijdens de heraanleg van de Leien fase II van start gegaan. De stedelijke archeologische dienst heeft hierbij een groot deel van het bastion Huidevetterstoren en een deel van de stadsmuur vrij gelegd en onderzocht. In april 2016 is bij werken voor de heraanleg van de tuin bij het KMSK een deel van de citadel, en dan met name bastion Fernando archeologisch onderzocht.

Verder is het projectgebied ook onmiddellijk naast het Kattendijkdok gelegen.
Bij het (manueel uit)graven van dit dok zijn enkele vondsten geregistreerd. De exacte vindplaats van deze vondsten is niet gekend, in vele gevallen gaat het om depotvondsten. Deze vondsten zijn opgenomen in de Centrale Archeologische Inventaris (opgezocht op donderdag 25 augustus 2016 – zie figuur 19).

- CAI ID 105007 negen metalen kokerbijlen daterend uit de Late Bronstijd
- CAI ID 152656 losse vondst van lithisch aardewerk daterend uit de Steentijd
- CAI ID 154437 losse vondst van een hertshoornen bijl en enkele andere bewerkte dierenbeenderen daterend uit de Steentijd
- CAI ID 154443 losse vondst van lithische artefacten zoals enkele pijlpunten en voorwerpen daterend uit de Steentijd
- CAI ID 366039 losse vondst van acht gepolijste bijlen daterend uit het Neolithicum
- CA ID 366040 enkele gepolijste bijlen daterend uit het Neolithicum

Tenslotte dient nog te worden vermeld dat bij de start van de werken voor de woontorens langs de westelijke zijde van het Kattendijkdok (project Westkaai) in 2004 een archeologische werfbegeleiding werd uitgevoerd door de dienst archeologie van de stad Antwerpen[6]. Hierbij werd duidelijk dat er zich tot op een diepte van 10 à 12 meter verstoorde, geroerde en/of aangevoerde grondlagen bevonden met weinig cohesie waarbij het onmogelijk was archeologische lagen te onderscheiden of archeologische vondsten terug te vinden. Dit is ook bevestigd door middel van grondmechanische boringen op het terrein uitgevoerd door SGS[7]. Daar werd deze laag als volgt omschreven: “algemeen zwak gestructureerde grondlaag met bovenaan een puinlaag. Deze grondlaag bestaat uit een vrij dikke aanvulling (zand, zandige klei met plaatselijk organisch materiaal) en/of quartair, mogelijk veenhoudende polderklei.”

[5] Karen Minsaer, Archeologisch onderzoek van de Spaanse omwalling, Historiek van het onderzoek, in Piet Lombaerde, *Antwerpen Versterkt*, Antwerpen, 2009, p. 149-150
[6] Dagboek A310 - archeologisch onderzoek Kattendijkdok-Westkaai, Anne Schryvers
7 SGS – Rapport D32261 Betreffende een grondmechanisch onderzoek te Antwerpen, Kattendijkdok (Westkaai), maart-april 2004

2.4. Synthese bureauonderzoek

De doelstellingen van het bureauonderzoek zijn bereikt (zie 1.7). Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek kunnen de onderzoeksvragen beantwoord worden.

- ***Welke aanwijzingen bevatten de bestaande bronnen over het archeologisch potentieel van het terrein?***

Het archeologisch potentieel van het terrein is niet hoog. Het plangebied was lange tijd moerassig, nat en bijgevolg onbewoond gebied. Dit wordt bevestigd door de resultaten van grondmechanische boringen aan de westelijke zijde van het Kattendijkdok waarbij er sprak is van zwak gestructureerde grondlagen (polderklei als sediment tot stand gekomen door overstromingen van de Schelde – zie paragraaf 2.1.). Wat vroegere (pre- en protohistorie) bewoning betreft, zijn er dan ook geen aanwijzingen dat er zich op deze plek een vindplaats of sporen bevinden of kunnen bevinden. De sporadisch aangetroffen archeologische vondsten bij het uitgraven van het Kattendijkdok, vertellen alleen dat er vroege bewoning in Antwerpen was, maar kunnen niets meer zeggen over de exacte locatie. Het gaat ook overwegend over depotvondsten.

Met betrekking tot de Spaanse omwalling zien we dat in de 18de eeuw het kroonwerk voor de Slijkpoort werd opgericht maar het gaat hier enkel om een structuur in (opgehoogd) zand. Deze werd in de loop van de 19de eeuw weer genivelleerd en sindsdien bleef het terrein onbebouwd.

- ***Wat is de landschapshistoriek en de gebruiksevolutie van het terrein?***

Het terrein was lange tijd moerassig gebied, gelegen buiten de bebouwde stad. In de 18de eeuw werd er het kroonwerk voor de Slijkpoort gerealiseerd door middel van het ophogen van zand. Nadien werd dit kroonwerk genivelleerd. In het midden van de 19de eeuw werd het Kattendijkdok uitgegraven en de Londenstraat aangelegd. Het plangebied was deels straat en deels kade. Er werd nooit op gebouwd. Het heeft een lage densiteit aan historische bebouwing

- ***Kan de bewaringstoestand van de ondergrondse resten worden ingeschat?***

Eventuele archeologische resten zouden nog goed bewaard zijn aangezien er nog niet veel ingrepen in de bodem gebeurde op dit terrein. Anderzijds is het archeologisch potentieel zeer laag. Aangezien de kans is groot dat we te maken hebben met dezelfde zwak gestructureerde, moerassige grondlaag zoals werd gezien aan de westelijke zijde van het Kattendijkdok waardoor de kans zeer klein is dat er archeologische resten bewaard gebleven zijn.

- ***Wat is de impact van de geplande werken op de ondergrond?***

De geplande werken voorzien in de aanleg van een ondergrondse parkeergarage in twee lagen; de totale uitgravingsdiepte is 7 meter en dit over een oppervlakte van 5126m². Mogelijke resten in de ondergrond zijn uiteraard bedreigd door deze ingreep.

2.5. Potentieel op kennisvermeerdering

Het plangebied was lange tijd moerassig gebied gelegen buiten de stad. Het waren natte gronden die alleen als weiland gebruikt konden worden (zie paragrafen 2.1 en 2.2). Pas in de 18de eeuw werd dit stadsdeel in gebruik genomen als kroonwerk voor de Slijkpoort maar dit betreft enkel een ophoging in zand. Nadat het kroonwerk was afgegraven, was het plangebied in gebruik als kade van de Kattendijkdok, zonder verdere bebouwing. Het betreft bijgevolg een zone met een lage densiteit aan historische bebouwing. Het potentieel op kennisvermeerdering aangaande deze perioden (middeleeuwen en post-middeleeuwen) is dan ook erg laag.

Dieper gelegen zouden in theorie oudere resten (pre- en protohistorie) kunnen voorkomen, maar de kans is erg klein. Tijdens de graafwerken voor het Kattendijkdok zijn enkele sporadische resten gevonden maar de exacte vindplaats is niet gekend, het gaat overwegend om depotvondsten. Uiteraard zouden dergelijke resten wel een aanzienlijke kennisvermeerdering betekenen, maar de kans dat deze aangetroffen worden is erg klein.

Er zijn weinig tot geen archeologische resten verwacht in het plangebied, waardoor het potentieel op kennisvermeerdering uiteraard laag is.

2.6. Afweging vooronderzoek met ingreep in de bodem

Naar verwachting is de impact van de geplande werken op eventuele archeologische vindplaatsen in het plangebied klein, meer bepaald omdat er een zeer lage verwachting is ten aanzien van het archeologisch potentieel.
Daarom wordt geen verder archeologisch onderzoek aanbevolen en wordt geen plan van maatregelen opgemaakt.

2.7. Samenvatting voor een gespecialiseerd publiek

Zie synthese bureauonderzoek.

Op basis van de resultaten van het bureau-onderzoek wordt voor de geplande ingrepen geen verder archeologisch onderzoek aanbevolen. Er is dan ook geen plan van maatregelen uitgewerkt.

2.8. Samenvatting voor een niet gespecialiseerd publiek

Deze archeologienota werd opgesteld in functie van de aanvraag tot stedenbouwkundige vergunning voor de realisatie van het project CADIX A5. Dit project is gelegen aan Kattendijkdok-Oostkaai en omvat de bouw van woonruimten, handelsruimten, een binnenhof en ondergrondse parkeergarage.
Omdat voor de realisatie van dit project graafwerken nodig zijn, dient te worden nagegaan of er archeologische resten te verwachten zijn in het plangebied, en of ze bedreigd worden door de geplande ingrepen. Hiervoor werd een landschappelijke en historische studie uitgevoerd, aangevuld met onze kennis over archeologische vindplaatsen in de buurt.

De wijde omgeving van het plangebied is al lang bewoond: graafwerken voor het Kattendijkdok brachten immers verschillende losse vondsten daterend uit steentijd en metaaltijden aan het licht. Maar het is niet in kaart te brengen waar de vondsten exact vandaan komen, evenmin te suggereren waar de nederzetting zich bevond.

Sinds de 10de eeuw ontwikkelde zich de stad Antwerpen. Het plangebied situeert zich in de noordelijke, moerassige zones van de stad. Hier ontwikkelde zich geen bebouwing.
In de 16de eeuw werd de Spaanse omwalling gerealiseerd om de stad bescherming te bieden. De noordelijke (moerassige) zones waren er op voorzien onder water te worden gezet bij eventuele aanvallen langs die kant. In de loop van de eeuwen breidt men de Spaanse omwalling uit met extra verdedigingswerken (voorwerken). Zo trekt men in het noorden in de 18de eeuw het kroonwerk voor de Slijkpoort op. Het plangebied bevindt zich binnen dit kroonwerk. Een dergelijk kroonwerk bestaat hoofdzakelijk uit opgehoogd zand. Nadat de Spaanse omwalling en zijn voorwerken hun functie verloren in de 19de eeuw, werden de omwallingsmuur afgebroken, de gracht gedempt en de voor- en kroonwerken genivelleerd.

In het midden van de 19de eeuw werd het Kattendijkdok gegraven en de Londenstraat aangelegd, sindsdien was het plangebied in gebruik als kadeplateau en straat. Er is nooit een gebouw opgetrokken op het terrein. Bij de heraanleg van de Londenstraat in 2012 werd deze straat verlegd zodat het huidige plangebied vrij kwam te liggen. Sindsdien is deze zone in gebruik als bovengrondse parkeerplaats.

Het bureau-onderzoek heeft uitgewezen dat er geen archeologische sites te verwachten zijn in het plangebied. Er wordt voor de geplande ingrepen dan ook geen verder archeologisch onderzoek aanbevolen.

3. BRONNEN

Agentschap Informatie Vlaanderen augustus 2016. Geopunt Vlaanderen. Opgehaald van http://www.geopunt.be/

Agentschap Informatie Vlaanderen augustus 2016. Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen. Opgehaald van www.agiv.be

Agentschap Onroerend Erfgoed augustus 2016*:* Inventaris Onroerend Erfgoed*. Opgehaald van* https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten

Centrale Archeologische Inventaris augustus 2016*. Opgehaald van http://cai.onroerenderfgoed.be/*

Databank Ondergrond Vlaanderen augustus 2016. Opgehaald van *https://dov.vlaanderen.be/*

Koninklijke Bibliotheek van België augustus 2016. De kaart van Ferraris. Opgehaald van http://www.kbr.be/collections/cart_plan/ferraris/ferraris_nl.html

Felixarchief augustus 2016. Opgehaald van: http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx

Geoportaal Onroerend Erfgoed augustus 2016. Opgehaald van https://geo.onroerenderfgoed.be/.

SGS – *Rapport D32261 Betreffende een grondmechanisch onderzoek te Antwerpen, Kattendijkdok (Westkaai*), maart-april 2004

Publicaties

Piet Lombaerde, *Antwerpen Versterkt*, Antwerpen, 2009.

Piet Lombaerde, *De vroege versterkingswerken van Antwerpen en de Spaanse omwalling. Vanaf ca. 1570 tot het einde van de Spaanse Successieoorlog in 1713*, in Piet Lombaerde, Antwerpen Versterkt, Antwerpen, 2009, p. 15-61.

Karen Minsaer, *Archeologisch onderzoek van de Spaanse omwalling, Historiek van het onderzoek*, in Piet Lombaerde, Antwerpen Versterkt, Antwerpen, 2009, p. 149-150

Cécile Rousselot, *Droogdokkeneiland. Historisch onderzoek*, Antwerpen, 2010 (stage-werk bij AG Stadsplanning)

Niet gepubliceerde bronnen

Construction & Investment Partners nv, Grootstadsblok CADIX A5, overleg vergunningen stad Antwerpen, 26/05/2016

Dagboek A310 - archeologisch onderzoek Kattendijkdok-Westkaai, Anne Schryvers, 2014

Gis stad Antwerpen

4. LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1 Topografische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: GIS Stad Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 2 Kadasterkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: GIS Stad Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 3 Inplantingsplan van het project CADIX A5 (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen 26/05/2016)

Figuur 4 Snede parking project CADIX A5 (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen 26/05/2016)

Figuur 5 Snede met beeld van ondergrondse parkeergarage (bron: CIP, overleg vergunningen stad Antwerpen 26/05/2016)

Figuur 6 Het digitale terreinmodel II met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 7 Tertiaire geologische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 8 Quartaire geologische kaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 9 Bodemerosiekaart met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 30-09-2016)

Figuur 10 Bodembedekkingskaart uit 2012 met resolutie 1 m en met aanduiding van het projectgebied (bron: www.geopunt.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 11 Bodemkaart met aanduiding van het projectgebied (bron: DOV.vlaanderen.be, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 12 Uitsnede uit kaart van Virgilius Bononiensis van 1565 – te zien is het noordelijk deel van de Spaanse omwalling met de Slijkpoort (bron: Plantin Moretus/Prentenkabinet, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 13 Een weergave van een plan uit 1604 (op een illustratie uit de 19de eeuw) met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 14 Uitsnede uit Le Beau Plan van 1853 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 15 Uitsnede uit de kaart van Scheepers van 1886 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 16 Uitsnede uit de militaire stafkaart van 1948 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 17 Luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 25-08-2016)

Figuur 18 Uitsnede uit de kaart van Claes Janszoon Visscher van 1624 ‘Marchionatus Sacri Romani Imperii’ met aanduiding van de zone van het projectgebied (bron: Stadsarchief Antwerpen, aanmaak 30-09-2016)

Figuur 19 Locaties van de CAI met aanduiding van het projectgebied en de overige relevante informatie uit het geoportaal (bron: geo.onroerenderfgoed.be, aanmaak 25-08-2016)